O‘ZBEK SIYOSIY DISKURSIDA “YO‘L” METAFORASINING KOGNITIV VA EMOTSIONAL TADQIQI

Axmadjonova Nargiza
Qo‘qon davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi.
Ilmiy rahbar: **I. Xabibjonov f.f.f.d**
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20389742

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘zbek siyosiy diskursida eng ko‘p qo‘llaniladigan “yo‘l” metaforasining kognitiv va emotsional xususiyatlarini tizimli tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada “yo‘l” metaforasining konseptual tuzilishi, uning tarkibidagi kichik modellar, lingvistik ifoda vositalari va auditoriyaga psixologik ta’sir mexanizmlari nazariy jihatdan ochib beriladi. “Yo‘l” metaforasi asosida taraqqiyot sayohat, vaqt bosib o‘tilgan masofa, qiyinchiliklar yo‘ldagi to‘siqlar, maqsad esa marra sifatida konseptuallashtiriladi. Ushbu metafora asosan optimizm, umid, sabr-toqat va ishonch kabi ijobiy hissiyotlarni uyg‘otadi. Maqolada shuningdek, “yo‘l” metaforasining boshqa turkiy tillar siyosiy diskursi bilan qiyosiy tahlili ham amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: yo‘l metaforasi, konseptual metafora, emotsional funksiya, siyosiy diskurs, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil.

O‘zbek siyosiy diskursida “yo‘l” metaforasi alohida o‘rin tutadi. Ushbu metaforaning chastotasi barcha qo‘llaniladigan metaforalarning qariyb qirq foizini tashkil qiladi. Bunday yuqori chastota tasodifiy emas – “yo‘l” konsepti o‘zbek xalqining dunyoqarashi, tarixiy tajribasi va mentaliteti bilan chambarchas bog‘liq. Buyuk ipak yo‘li, ziyorat yo‘llari, karvon yo‘llari – bularning barchasi o‘zbek madaniyatida “yo‘l” tushunchasini alohida ma’no va qadriyat bilan boyitgan. “Yo‘l” – nafaqat jismoniy harakat, balki ma’naviy izlanish, maqsad sari intilish va muqarrar muvaffaqiyat ramzidir.

Maqolaning maqsadi – o‘zbek siyosiy diskursida “yo‘l” metaforasining kognitiv va emotsional xususiyatlarini tizimli tahlil qilish, uning tarkibidagi kichik modellarni aniqlash, lingvistik ifoda vositalarini tavsiflash va auditoriyaga psixologik ta’sir mexanizmlarini ochib berishdan iborat.

“Yo‘l” metafora modelining asosiy konseptual formulasi “taraqqiyot – bu sayohat”dir. Ushbu formulaga ko‘ra, davlat va jamiyatning rivojlanish jarayoni yo‘l bo‘ylab harakatlanish, ma’lum bir yo‘nalishda borish, bosqichlardan o‘tish va pirovard maqsadga erishish kabi tushunchalar orqali anglashiladi. Bu konseptual ko‘chirish quyidagi tuzilmaviy parallelliklarni o‘z ichiga oladi: sayohatchilar – fuqarolar va davlat, yo‘l – taraqqiyot jarayoni, yo‘l bosqichlari – rivojlanish bosqichlari, to‘siqlar – qiyinchiliklar, yo‘l ko‘rsatuvchi – rahbar, marra – maqsad, harakat tezligi – islohotlar sur’ati.

“Yo‘l” metafora modeli quyidagi kichik modellarni o‘z ichiga oladi. Birinchi kichik model – yo‘l bosqichlari modeli. Ushbu modelda taraqqiyot bosqichlardan tashkil topgan yo‘l sifatida tasvirlanadi. “Biz taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘ydik”, “oldingi bosqichda qo‘yilgan vazifalar bajarildi”, “rivojlanishning navbatdagi bosqichiga o‘tmoqdamiz” kabi iboralar shu modelga mansubdir. Bu model islohotlarni bosqichma-bosqich, rejali va boshqariladigan jarayon sifatida ramkalaydi. Har bir bosqichning o‘z vazifalari va natijalari borligi ta’kidlanadi, bu esa auditoriyada islohotlarning mantiqiyligi va muqarrarligi haqidagi ishonchni shakllantiradi.

Ikkinchi kichik model – harakat va yo‘nalish modeli. Ushbu modelda taraqqiyot yo‘nalishli harakat sifatida tasvirlanadi. “Biz oldinga siljimoqdamiz”, “mamlakat to‘g‘ri yo‘ldan ketmoqda”, “orqaga qaytish yo‘q”, “faqat oldinga”, “tezlikni oshirish kerak” kabi iboralar shu modelga

kiradi. Bu model dinamikani, irodani va maqsad sari intilishni ifodalaydi. “Orqaga qaytish yo‘q”, “faqat oldinga” kabi iboralar qat’iyat va murosasizlikni ta’kidlaydi. “To‘g‘ri yo‘l” metaforasi esa hokimiyat tanlagan siyosiy yo‘nalishning to‘g‘riligini, adolatli va maqsadga muvofiq ekanligini ifodalaydi.

Uchinchi kichik model – maqsad va marra modeli. Ushbu modelda taraqqiyot maqsad sari intilish va marraga erishish sifatida tasvirlanadi. “Biz maqsadimizga erishamiz”, “oldinda katta marralar bor”, “birinchi marralarni zabt etdik”, “marraga yetdik”, “biz bu vazifani uddaladik” kabi iboralar shu modelga mansubdir. Bu model kelajakka ishonch va optimistik kayfiyatni shakllantiradi. Marralarni zabt etish – bu muvaffaqiyat, g‘alaba va faxr hissi bilan bog‘liq. Ushbu model auditoriyada “biz buni uddalay olamiz” degan ishonchni uyg‘otadi.

To‘rtinchi kichik model – yo‘ldagi to‘siqlar modeli. Ushbu modelda qiyinchiliklar va muammolar yo‘ldagi to‘siqlar sifatida tasvirlanadi. “Qiyinchiliklar – bu yo‘ldagi to‘siqlar”, “to‘siqlarni birgalikda yengamiz”, “muammolarga qaramay oldinga intilamiz”, “bu to‘siqlarni engib o‘tish kerak” kabi iboralar shu modelga kiradi. To‘siqlar vaqtinchalik va yengib bo‘ladigan qilib tasvirlanadi, bu esa umidsizlik o‘rniga sabr va matonat hissini uyg‘otadi. “Birgalikda yengamiz” iborasidagi “birgalikda” so‘zi jamoaviylik va birdamlik hissini kuchaytiradi.

“Yo‘l” metaforasi asosan ijobiy hissiyotlarni uyg‘otadi. Ushbu metaforaning emotsional ta’siri bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi.

Optimizm va umid – “Yo‘l” metaforasining asosiy emotsional funksiyalaridan biridir. “Oldinda marralar bor”, “maqsadga erishamiz”, “yorug‘ kelajak sari” kabi iboralar kelajakka ishonch va optimistik kayfiyatni shakllantiradi. Yo‘lning mavjudligi va uning maqsad sari olib borishi muqarrar muvaffaqiyatga ishonch hosil qiladi. Auditoriyada “biz bu yo‘ldan boryapmiz, demak, maqsadga erishamiz” degan mantiqiy zanjir shakllanadi.

Sabr-toqat va matonat – “Yo‘l” metaforasining yana bir muhim emotsional funksiyasidir. “Yo‘l uzoq”, “qiyinchiliklar bor”, “hali ko‘p ish qilish kerak” kabi iboralar sabr-toqat va matonat talab qilishini anglatadi. Yo‘lning uzoqligi va murakkabligi taslim bo‘lishga emas, balki sabr qilishga undaydi. Auditoriyada “qiyinchiliklar vaqtinchalik, ularga chidash kerak” degan munosabat shakllanadi.

Qat’iyat va iroda – “Yo‘l” metaforasining uchinchi muhim emotsional funksiyasidir. “Oldinga”, “orqaga qaytish yo‘q”, “to‘xtab qolmaslik kerak” kabi iboralar qat’iyat va irodani kuchaytiradi. Auditoriyada “maqsaddan qaytmaslik kerak”, “to‘xtasak, orqaga ketamiz” degan munosabat shakllanadi.

Faxr va muvaffaqiyat hissi – “Yo‘l” metaforasining to‘rtinchi emotsional funksiyasidir. “Marralarni zabt etdik”, “birinchi natijalarga erishdik”, “bosib o‘tgan yo‘limiz katta” kabi iboralar faxr va muvaffaqiyat hissini uyg‘otadi. Auditoriyada “biz allaqachon ko‘p narsaga erishdik, bundan faxrlanishimiz kerak” degan munosabat shakllanadi.

“Yo‘l” metaforasi orqali uyg‘otilgan ushbu hissiyotlar birgalikda auditoriyada hokimiyatga ishonch, islohotlarni qo‘llab-quvvatlash va jamoaviy harakatga tayyorlik kabi munosabatlarni shakllantiradi.

O‘zbek siyosiy nutqida “yo‘l” metaforasi turli lingvistik vositalar yordamida ifodalanadi. Asosiy leksik birliklar – “yo‘l”, “bosqich”, “qadam”, “marra”, “maqsad”, “harakat”, “siljish”, “oldinga”, “orqaga”, “to‘xtash”, “tezlik”, “yo‘nalish”, “to‘siq”, “yengish”, “zabt etish”. Ushbu leksik birliklar bir-biri bilan muntazam ravishda birikib, metaforik maydonni tashkil qiladi.

Fe’llar – “qadam qo‘ymoq”, “siljimoq”, “bormoq”, “ketmoq”, “yetmoq”, “erishmoq”, “yengmoq”, “zabt etmoq”, “to‘xtamoq”, “qaytmoq”. Ushbu fe’llar dinamika, harakat va o‘zgarishni ifodalaydi.

Sifatlar – “uzoq”, “qisqa”, “tez”, “sekin”, “to‘g‘ri”, “notekis”, “og‘ir”, “yengil”, “yang”, “katta”, “kichik”. Ushbu sifatlar yo‘lning xususiyatlarini, islohotlar sur’ati va sifatini baholash imkonini beradi.

“Biz” olmoshi – “yo‘l” metaforasi bilan birgalikda juda tez-tez qo‘llaniladi. “Biz qadam qo‘ydik”, “birgalikda yengamiz”, “bizning yo‘limiz” kabi birikmalar jamoaviylik va birdamlik hissini kuchaytiradi.

“Yo‘l” metaforasi nafaqat o‘zbek, balki boshqa turkiy tillar siyosiy diskursida ham keng qo‘llaniladi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, turkiy tillarning barchasida “yo‘l” metaforasi taraqqiyot, islohotlar va kelajakni ifodalashning asosiy vositasidir. Biroq, qo‘llanish chastotasi, konteksti va emotsional yuklamasida ma’lum farqlar kuzatiladi.

Turkiya siyosiy diskursida “yol” metaforasi ko‘pincha milliy birlik va marraga erishish bilan bog‘liq. “Hedef”, “hedefe ulaşmak”, “yolda olmak” kabi iboralar keng qo‘llaniladi. Ozarbayjon siyosiy diskursida “yol” metaforasi ko‘pincha tarixiy meros va mustaqillik bilan bog‘liq. “Müstəqillik yolu”, “inkişaf yolu”, “gələcəyə yol” kabi iboralar keng tarqalgan. Qozog‘iston siyosiy diskursida “jol” metaforasi ko‘pincha iqtisodiy modernizatsiya va xalqaro integratsiya bilan bog‘liq. “Jana jol”, “jol kartasy”, “jolbaşy” kabi iboralar qo‘llaniladi.

O‘zbek siyosiy diskursining o‘ziga xos xususiyati shundaki, “yo‘l” metaforasi ko‘pincha “mahalla”, “dasturxon”, “karvon” kabi milliy-madaniy konseptlar bilan birgalikda qo‘llaniladi. Bu esa metaforaning emotsional ta’sirini yanada kuchaytiradi. Masalan, “Mahalla – taraqqiyot yo‘lining poydevori” iborasida “yo‘l” va “poydevor” metaforalari birlashtirilgan. “Bir dasturxon atrofidan boshlangan yo‘l” iborasida esa “dasturxon” va “yo‘l” metaforalari birlashtirilgan bo‘lib, birlikdan taraqqiyotga o‘tish ramziy ifodasini topgan.

O‘zbek siyosiy diskursida “yo‘l” metaforasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Ushbu metafora taraqqiyot va islohotlarni sayohat, yo‘l bosqichlari, harakat, to‘siqlar va marra kabi tushunchalar orqali anglash imkonini beradi. “Yo‘l” metaforasi optimizm, umid, sabr-toqat, qat’iyat va faxr kabi ijobiy hissiyotlarni uyg‘otadi. Uning lingvistik ifoda vositalari xilma-xil bo‘lib, fe’llar, sifatlar, otlar va olmoshlarni o‘z ichiga oladi. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, “yo‘l” metaforasi boshqa turkiy tillar siyosiy diskursida ham keng qo‘llaniladi, ammo o‘zbek modeli milliy-madaniy konseptlar bilan boyitilganligi bilan farqlanadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda “yo‘l” metaforasining auditoriya xulqiga real ta’sirini eksperimental o‘rganish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 256 b.
2. Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 228 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2021. – 464 b.
4. Qosimova M. O‘zbek siyosiy diskursida metafora va uning pragmatik funksiyalari // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – 2022. – №2. – 34-42 b.
5. Tursunov S. Shavkat Mirziyoyev nutqlarida emotsional metaforalarning lingvokulturologik tahlili // Filologiya masalalari. – 2024. – №1. – 56-64 b.
6. Karimova D. Siyosiy kommunikatsiyada auditoriyani boshqarish strategiyalari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2023. – 198 b.
7. Rahmonov B. O‘zbek va turk siyosiy diskurslarida metaforik modellarning qiyosiy tadqiqi // Xorijiy filologiya. – 2023. – №3. – 45-53 b.